

Wojciech Krysztofiak

Idealizm, realizm, intensje, możliwe światy

Celem artykułu jest usystematyzowanie rozmaitych wersji stanowiska idealizmu epistemologicznego. Systematyzacja będzie przeprowadzona na gruncie teorii opisującej własności semantyczne dyskursu nad kwestią idealizmu (realizmu) epistemologicznego¹. Teoria ta jest rezultatem zastosowania procedury parafrazy semantycznej do kwestii idealizmu.

1. Parafraza semantyczna kwestii idealizmu (realizmu) epistemologicznego

Stwierdzenie, że słowa: „idealizm”, „realizm” są wieloznaczne, jest truizmem. Wymienione słowa i ich leksykalne derywaty są używane przez filozofów w różnych kontekstach językowych. Sam problem idealizmu (realizmu) stawiany bywa w różnych płaszczyznach dyskursu filozoficznego, w różnym stopniu ogólności. Czy wobec tego jest możliwe sformułowanie w jednorodnym języku bogatej typologii realizmów (idealizmów), obejmującej najważniejsze wersje rozwiązań omawianego sporu?

Podczas rekonstrukcji schematów semantycznych, zakładanych przez języki, w których formułowany jest problem idealizmu, okazuje się, że posiadają one cechy wspólne. Po pierwsze, w standardowych rozumowaniach generujących kwestię idealizmu (realizmu) — w rozumowaniach takich, jak: kartezjańskie, fenomenologiczne, semantyczno-teorionaukowe i wywodzące się z pluralizmu logicznego — przyjmuje się dystynkcję na pośredniki poznania (treści, noematy, idee, modele) i przedmioty poznania. Po drugie, pośredniki poznania traktowane są jako byty należące do odmiennego wymiaru ontologicznego niż ten wymiar, do którego mają należeć przedmioty poznania. I po trzecie, na wymienione kategorie narzuca się osobliwe relacje (różnie konceptualizowane, jak na przykład relacje konstytucji, konstrukcji, wytwarzania, odwzorowania, transcendencji). Spór idealistów z realistami jawi się więc jako spór o własności re-

¹ Formalne ujęcie problemu idealizmu epistemologicznego jest przedstawione w: W. Krysztofiak: *Problem opozycji realizmu i idealizmu epistemologicznego. Analityczne studium nad ontologią negatywnych stanów rzeczy Romana Ingardena*, Wyd. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1999, s.79-125.

lacji wiążących wymiar pośredników poznawczych z wymiarem przedmiotów poznania. Na przykład idealiści stwierdzają, że przedmioty poznania są wytwarzane, projektowane lub konstytuowane przez podmiot poznający za pomocą treści poznawczych czy też próbują pokazać (na przykład: fenomenologowie), że treści świadomości naturalnej, wyznaczające zawartość świata danego w ramach postawy naturalnej, są syntetyzowane za pomocą treści czystej świadomości i rozmaitych noez, rozgrywających się w obrębie „życia tejże czystej świadomości”. W jeszcze innej płaszczyźnie pojęciowej idealiści stwierdzają, że modele semantyczne jako przedmioty poznania są jedynie konstrukcjami generowanymi na mocy konwencji referencjalnych danego języka naukowego. Realisci, na przekór idealistom, stwierdzają, że pośredniki poznawcze odwzorowują realny świat, że czysta świadomość jest raczej wytworem świadomości naturalnej czy wreszcie, że modele semantyczne teorii naukowych są mniej lub bardziej dokładnymi obrazami realnego świata. Przykłady ujęć kwestii idealizmu można mnożyć.

Skoro więc w dyskursie nad problemem idealizmu zakłada się, że istnieją pośredniki poznawcze oraz że istnieją przedmioty poznania, to traktując pośredniki poznawcze jako znaczenia lub intensje wyrażen językowych, zaś przedmioty poznania jako ekstensje lub referenty wyrażen językowych, trzeba stwierdzić, iż dyskurs nad tym problemem zakłada istnienie zarówno intensji, jak i ekstensji (referentów) wyrażen językowych. W tym świetle problem idealizmu jawi się jako semantyczny problem redukcji funkcji referencjalnych do funkcji intensjonalnych. Idealisci twierdzą więc, że funkcje referencjalne są w jakiś sposób redukowalne do funkcji intensjonalnych, zaś realisci odrzucają twierdzenie idealistów, akceptując tezę, że oba typy funkcji semantycznych są wzajemnie nieredukowalne albo że to właśnie funkcje intensjonalne są redukowalne do funkcji referencjalnych².

Jako że w dyskursie nad analizowanym problemem dokonuje się hipostazowania znaczeń lub intensji (czyli pojmowania znaczeń lub intensji jako bytów, obiektów lub przedmiotów należących do specyficznego wymiaru ontycznego), to semantyczna teoria idealizmu w swej warstwie językowej musi zawierać terminy desygnujące takie hipostazy znaczeń. Okazuje się, że formalne ontologie

² Zadanie parafrazy kwestii idealizmu nie jest nowe. Badania nad semantycznymi własnościami dyskursu generującego problem idealizmu zostały zapoczątkowane przez Carnapa i Ajdukiewicza, a obecnie są kontynuowane przez G. Künga i Przełęckiego. Zob. R. Carnap, *Filozofia jako analiza języka nauki*, przeł. A. Zabłudowski, Warszawa 1969, szczególnie Część I: *Filozofia: składnia logiczna*; M. Przełęcki, *Zasada wylączonego środka a zagadnienie idealizmu*, „Studia Filozoficzne” 1982, nr 7-8, s. 89-99; G. Küng: *Ajdukiewicz's Contribution to the Realism/Idealism Debate*, w: *The Heritage of Kazimierz Ajdukiewicz*, red. V. Sinisi, J. Woleński, Poznań Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities, vol. 40, Rodopi, Amsterdam 1995. Omówienie argumentacji Ajdukiewicza na rzecz odrzucenia stanowisk idealistycznych znajduje się w pracy: J. Woleński, *Filozoficzna szkoła lwowsko-warszawska*, PWN, Warszawa 1985, s. 203-206.

możliwych światów mogą stanowić narzędzie formalizacji kwestii idealizmu. Kwestię redukcji funkcji referencjalnych do funkcji intensjonalnych można bowiem przedstawić jako problem konstruowalności wartości funkcji referencjalnych (czyli przedmiotów poznania) z wartości funkcji intensjonalnych (czyli pośredników poznawczych rozumianych jako hipostazy znaczeń). A skoro wartości funkcji referencjalnych zamieszkują świat aktualny, zaś wartości funkcji intensjonalnych można potraktować jako składniki światów możliwych, to analizowany problem redukcji można ująć jako problem osiągalności świata aktualnego ze światów możliwych. Redukowalność funkcji ekstensjonalnych do funkcji intensjonalnych byłaby zdefiniowana jako szczególnego rodzaju osiągalność świata aktualnego ze światów możliwych. Język formalnej ontologii możliwych światów pozwala na konceptualizację wielu rozmaitych relacji osiągalności międzyświatowej³.

2. Zarys teorii idealizmu (realizmu) epistemologicznego

Aksjomaty teorii idealizmu w nieformalnym ujęciu są następujące:

- (1) Istnieje świat aktualny zamieszany przez przedmioty poznania.
- (2) Mieszkańcy świata aktualnego są skorelowani z wyrażeniami języka przedmiotowego na mocy funkcji referencjalnych.
- (3) Istnieją światy intensjonalne zamieszkane przez pośredniki poznawcze.
- (4) Mieszkańcy dowolnego świata intensjonalnego skorelowani są z wyrażeniami języka przedmiotowego na mocy rozmaitych funkcji intensjonalnych.
- (5) Na uniwersum światów określone są przekształcenia wyznaczone przez operacje określone na zawartościach poszczególnych światów.
- (6) Przekształcenia określone na uniwersum światów definiują rozmaite relacje osiągalności międzyświatowej.

³ Zaprezentowaną parafrazę semantyczną problemu idealizmu można by skrytykować następująco: nie da się wyrazić kwestii idealizmu jako problemu redukowalności semantycznych funkcji referencjalnych do funkcji intensjonalnych na gruncie tych teorii języka, w których nie hipostazuje się znaczeń. Takimi teoriami są te, w których znaczenia terminów utożsamia się z ich sposobami użycia albo regułami wyznaczającymi ich sposoby użycia, albo z warunkami stwierdzalności dla zdań, w których te terminy występują. W świetle takich teorii, kwestia idealizmu byłaby parafrazowalna na kwestię redukowalności funkcji ekstensjonalnych do sposobów użycia terminów lub reguł wyznaczających te sposoby użycia lub warunków stwierdzalności dla zdań zawierających terminy referencjalne. Łatwo zauważyć, że wtedy kwestia idealizmu przekształca się w kwestię antyrealizmu semantycznego. Problem antyrealizmu jest bowiem rozumiany we współczesnej literaturze światowej jako wyrażony w takim oto pytaniu: czy warunki prawdziwości zdań są tożsame z ich warunkami stwierdzalności? Antyrealista zgodzi się z tym, że funkcja ekstensjonalna (wyrażona w warunkach prawdziwości) określona na zdaniach jest redukowalna do warunków stwierdzalności zdań, czyli że warunki prawdziwości da się równoważnościowo sformułować za pomocą warunków stwierdzalności. (Zob. na temat antyrealizmu: J. Woleński: *Metamatematyka a epistemologia*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 1993, s. 289-294).

- (7) Zbiór przekształceń określonych na uniwersum światów jest zamknięty na operację superpozycji.
 (8) Na każdym świecie określone jest dwuwyrazowe przekształcenie tożsamościowe.

W przedstawione aksjomaty uwikłane jest pojęcie świata intensjonalnego. Definicja tego pojęcia jest następująca:

(DF) *W* jest intensjonalnym światem wtedy i tylko wtedy, gdy istnieje niesprzeczny zbiór zdań w sensie logicznym taki, że korelat intensjonalny każdego zdania należącego do tego zbioru jest elementem świata *W* i każdy element świata *W* jest korelatem intensjonalnym jakiegoś zdania należącego do danego zbioru zdań w sensie logicznym.

W myśl tej definicji nie każdy niesprzeczny zbiór zdań w sensie logicznym musi tworzyć intensjonalny świat. Zaprezentowana definicja nie jest kryterialna. Mając dany dowolny, niesprzeczny zbiór zdań, nie wiadomo na podstawie jego jedynie logicznych własności, czy tworzy on jakiś intensjonalny świat. (DF) wymaga więc uzupełnienia w postaci formuły wyrażającej kryterium światowości.

Zarówno w aksjomatach, jak i w definicji (DF) są użyte takie terminy, jak: *funkcje intensjonalne* oraz *funkcje referencjalne*. Przedstawione aksjomaty wraz z definicją nie wyznaczają jednoznacznie znaczenia wymienionych terminów. Ich ujednoznacznienie jest możliwe jako efekt rozszerzenia zaprezentowanej ontologii o semantykę funkcji intensjonalnych oraz funkcji ekstensjonalnych. Takie rozszerzenia mogą być przeprowadzane na różne sposoby, gdyż teorii semantycznych, rozmaicie modelujących funkcje semantyczne określone w dziedzinie na zdaniach, jest wiele. I tak, są semantyki bazujące jedynie na funkcjach referencjalnych (ekstensjonalnych). Przykładem jest semantyka wsparta na dwuelementowej algebrze Boole'a. Do rodziny semantyk referencjalnych można także zaliczyć standardowe semantyki niefregowskie, czyli te, które bazują jedynie na funkcji wartości logicznej oraz funkcji denotowania stanów rzeczy przez zdania. Semantyki modalne oraz semantyki intuicjonistyczne także są semantykami referencjalnymi. Światy możliwe są bowiem konstruowane w tych semantykach z obiektów będących korelatami ekstensjonalnymi (referencjalnymi) wyrażen językowych. Łatwo wykazać, że semantyki bazujące jedynie na funkcjach referencjalnych są nośnikiem realistycznych presupozycji⁴. Dlatego,

⁴ Na gruncie semantyk jednoświatowych, które bazują jedynie na kategorii funkcji referencjalnych, nie da się w ogóle wyrazić problemu realizmu jako kwestii dotyczącej własności relacji osiągalności. Skoro zakłada się, że istnieje jeden świat, to można mówić co najwyżej o osiągalności tego świata z samego siebie. Jeśli zaś chodzi o semantyki wieloświatowe, to przykładem semantyki o realistycznych presupozycjach jest semantyka Kripkego. Otóż jeśli odróżnia się sens konieczności od sensu możliwości, to wtedy akceptuje się twierdzenie, iż istnieją możliwe światy, różne od świata aktualnego i osiągalne ze świata aktualnego. Gdyby bowiem nie istniały żadne możliwe światy, różne od świata aktualnego i osiągalne

aby wyrazić problem idealizmu (realizmu), ontologia możliwych światów i jej semantyczne rozszerzenie powinno być sformułowane w języku bez realistycznych implikacji. Powyższy układ aksjomatów spełnia to wymaganie. Nie rozstrzyga się bowiem w nim tego, czy mieszkańcy światów intensjonalnych są bytami tej samej kategorii, co mieszkańcy świata aktualnego. Ponadto nie przesądza się o liczbie światów z wyjątkiem tego, że istnieją co najmniej dwa światy. Co więcej, niczego nie rozstrzyga się o charakterze przekształceń międzyświatowych i nawet formalnych własnościach relacji osiągalności międzyświatowej. Ale mimo że przedstawione aksjomaty są tak ubogie w treść, da się skonstruować wiele rozmaitych formuł idealizmu i realizmu w języku prezentowanej teorii. Oczywiście rozstrzygnięcie, czy któraś z tych formuł jest prawdziwa, zależy od semantycznego wzmocnienia prezentowanej ontologii⁵. Sama formalna ontologia światów możliwych nie może stanowić teorii, która by rozstrzygała dyskutowany spór. Spór ten jest bowiem w swej naturze sporem semantycznym, a nie ontologicznym i wobec tego jego rozstrzygnięcie musi zależeć od wyboru teorii semantycznej rozszerzającej prezentowaną ontologię światów możliwych. Teorie semantyczne zaś mogą być „lepsze lub gorsze”. Podstawowym kryterium ich oceny jest ich efektywność w wyjaśnianiu faktów dotyczących tak zwanej kompetencji lingwistycznej, semantycznej oraz logicznej

z niego, to zachodziłaby równoważność logiczna konieczności i możliwości. Odróżniając więc konieczność od możliwości stwierdza się osiągalność pewnych światów możliwych ze świata aktualnego. Ponadto z punktu widzenia tradycyjnej semantyki możliwych światów, kategoria możliwych światów nieosiągalnych ze świata aktualnego jest zbędna. Co więcej, tego samego rodzaju zbędnością charakteryzuje się kategoria możliwych światów, z których świat aktualny jest osiągalny, ale które nie są osiągalne ze świata aktualnego. Dodać można jeszcze to, że światy możliwe są konstruowane w strukturach Kripkego z tego samego typu obiektów, co świat aktualny. W związku z tym, wprowadzając do semantyki Kripkego kategorię semantycznych funkcji intensjonalnych, wartości tychże funkcji zwykle pojmuje się jako struktury teoriomnogościowe nadbudowane nad mieszkańcami światów możliwych (referentami wyrażen językowych) i samymi światami możliwymi. I taka procedura właśnie zakłada to, że funkcje intensjonalne są redukowalne do semantycznych funkcji referencyjnych (ekstensjonalnych). Por. W. Krysztofiak: *Problem opozycji...*, dz. cyt., s. 103 oraz *Analiza opozycji idealizm–realizm*, „Filozofia Nauki”, IV, 1996, nr 1, s. 17-40. Na temat różnego typu ujęć funkcji semantycznych na gruncie semantyk zdaniowych zob. W. Krysztofiak, *Koncepcje sposobu istnienia negatywnych stanów rzeczy*, w: Z. Kowalski, W. Krysztofiak, A. Biłat, *Koncepcje negatywnych stanów rzeczy*, Wyd. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1998, s. 48-53.

⁵ Na przykład w mej pracy *Problem opozycji...* (dz. cyt.) zaprezentowana teoria ontologiczna jest wzmocniona o aksjomaty zdaniowej semantyki ingardenowskiej. Na gruncie takiego wzmocnienia i dodatkowych założeń (o nieeliminowalności negacji z języków w sensie logicznym oraz o ontologicznej interpretacji pojęcia dowodu), można uzasadnić pewną wersję stanowiska idealizmu epistemologicznego, mianowicie idealizm fragmentarystyczny. Na temat zdaniowej semantyki ingardenowskiej zob. W. Krysztofiak, *Negatywne sytuacje w świetle ontologii Romana Ingardena*, w: *Szkice z semantyki i ontologii sytuacji*, red. M. Omyła, Warszawa 1991, s. 69-91.

idealnego użytkownika języka. W świetle naszkicowanego podejścia, wynik rozstrzygnięcia sporu idealistów z realistami będzie zależał od racji pozafilozoficznych, w szczególności od racji przynależnych do kompetencji jednej z nauk szczegółowych (o ile semantykę logiczną potraktuje się jako naukę szczegółową).

Konstrukcja rozmaitych formuł idealizmu i realizmu wymaga skonstruowania pewnych pojęć pomocniczych.

a. *Pojęcie typu światowego*

Skoro na światach określone są rozmaite przekształcenia n -wyrazowe, to z każdym przekształceniem skorelowana jest funkcja wyznaczająca, do którego świata należy dowolny argument oraz wartość danego przekształcenia. Jeśli więc dane przekształcenie f jest zawarte w n -tym produkcie kartezjańskim o postaci $w_1 \times \dots \times w_n$, to przekształcenie f posiada typ światowy, który jest uporządkowaną n -tką o postaci $\langle w_1, \dots, w_n \rangle$. Każdemu więc przekształceniu można przyporządkować dokładnie jeden jego typ światowy, który jest odpowiednim ciągiem światów (przy czym wyrazy tego ciągu mogą się powtarzać).

b. *Pojęcie obrazu typu światowego*

Zbiór wszystkich przekształceń określonych na danej przestrzeni światów można podzielić na podzbiory przekształceń posiadających ten sam typ światowy. Każdemu przekształceniu odpowiada zbiór jego wartości. Jeśli więc mamy dane przekształcenia o tym samym typie światowym, to zbiory wartości tych przekształceń będą się zawierały w tym samym świecie. Suma mnogościowa zbiorów wartości wszystkich przekształceń o tym samym typie światowym jest właśnie obrazem danego typu światowego. Łatwo zauważyć, że każdy obraz dowolnego typu światowego jest podzbiorem jakiegoś świata. Może się zdarzyć, że jakiś obraz pewnego typu światowego pokrywa się z pewnym światem, nawet światem aktualnym.

c. *Pojęcie transformacji*

Transformacją jest typ światowy, którego obraz jest identyczny z jakimś światem. Innymi słowy, transformacją jest taki typ światowy, którego ostatni wyraz, czyli świat, jest uzyskany w wyniku zastosowania rozmaitych przekształceń o danym typie światowym do elementów (zawartości) światów, będących wcześniejszymi wyrazami tego typu światowego. Jeśli więc istnieje transformacja o postaci $\langle w_1, \dots, w_n \rangle$, to oznacza to, że świat w_n daje się skonstruować, na mocy rozmaitych przekształceń, ze składników innych światów, będących wcześniejszymi niż w_n wyrazami w typie $\langle w_1, \dots, w_n \rangle$.

d. *Pojęcie transformacji tożsamościowej*

Transformacja tożsamościowa jest transformacją dwuwyrazową, której wyrazy są identyczne. Zgodnie z aksjomatem (8), skoro na każdym świecie określone jest przekształcenie tożsamościowe, to z każdym światem skorelowana jest

transformacja tożsamościowa. Zgodnie z tym wnioskiem, każdy świat przekształca się sam w siebie.

e. *Pojęcie transformacji cyrkularnej*

Transformacja cyrkularna jest transformacją, której element (świat), będący ostatnim jej wyrazem, występuje wśród wyrazów wcześniejszych. Transformacje cyrkularne są wyznaczone przez takie przekształcenia, które za co najmniej jeden swój argument biorą elementy ze świata, do którego należą wartości tych przekształceń. Jeśli więc dany świat jest konstruowalny jedynie na mocy przekształceń wyznaczających transformacje cyrkularne, to oznacza to, że do konstrukcji tego świata są potrzebne jakieś elementy z tego właśnie świata. Mówiąc metaforycznie, taki świat byłby skonstruowany w sposób kolisty.

f. *Pojęcie transformacji idealistycznej*

Transformacja idealistyczna jest to taka transformacja, która nie jest cyrkularna i której żaden wyraz, nie będący ostatnim wyrazem, nie jest światem aktualnym. Zgodnie z tym określeniem, jeśli świat aktualny jest ostatnim wyrazem danej transformacji idealistycznej, to jest on całkowicie skonstruowany za pomocą przekształceń określonych jedynie na światach intensjonalnych.

g. *Pojęcie relacji osiągalności międzyświatowej*

Ze świata w_i jest osiągalny świat w_j wtedy i tylko wtedy, gdy istnieje transformacja taka, że ostatnim jej wyrazem jest świat w_j , zaś świat w_i jest jednym z wyrazów wcześniejszych od w_j w danej transformacji. Innymi słowy, świat w_i uczestniczy z uwagi na jakąś, dowolną transformację w konstruowaniu świata w_j . Łatwo jest udowodnić twierdzenie, że każdy niepusty świat jest osiągalny sam z siebie, czyli że relacja osiągalności międzyświatowej jest relacją zwrotną w zbiorze niepustych światów. Zwrotność jest także własnością nakładaną na relację osiągalności w strukturach Kripkego i jest to „minimalna” własność, jaką ta relacja powinna posiadać. Oczywiście, osiągalność świata aktualnego z pewnych światów intensjonalnych nie stanowi wystarczającego warunku akceptacji idealizmu.

h. *Pojęcie relacji fragmentarycznej osiągalności międzyświatowej*

Wyżej określona relacja osiągalności międzyświatowej jest relacją osiągalności w sensie holistycznym. Dla każdego bowiem elementu świata w_i , istnieje taki element świata w_j , który uczestniczy w konstrukcji elementu świata w_j za pomocą przekształcenia o określonym typie światowym należącym do zbioru transformacji. Można jednak mówić także o częściowej osiągalności pewnego świata z innego świata. Taka relacja zachodziłaby wtedy, gdyby tylko niektóre elementy danego świata były konstruowane za pomocą elementów innego świata. Relację taką określić można jako relację fragmentarycznej osiągalności. Oto jej definicja: ze świata w_i jest fragmentarycznie osiągalny świat w_j wtedy i tylko wtedy, gdy istnieje typ światowy, którego ostatnim wyrazem jest świat w_j , zaś którymś z wyrazów wcześniejszych jest świat w_i . Oczywiście jest, że jeśli mię-

dzy dwoma światami zachodzi relacja osiągalności, to również zachodzi między nimi relacja fragmentarycznej osiągalności.

i. *Pojęcie relacji idealistycznej osiągalności międzyświatowej*

Można wyróżnić pewien szczególny rodzaj relacji osiągalności międzyświatowej, ukonstytuowany z uwagi na transformacje idealistyczne, mianowicie — relację idealistycznej osiągalności międzyświatowej. Definicja jest następująca: ze świata w_i jest idealistycznie osiągalny świat w_j wtedy i tylko wtedy, gdy istnieje transformacja idealistyczna taka, że ostatnim jej wyrazem jest świat w_j , zaś świat w_i jest jednym z wyrazów wcześniejszych od w_j w danej transformacji. Oczywiście jest, że jeśli między dwoma światami zachodzi relacja idealistycznej osiągalności, to zachodzi również między nimi zarówno relacja osiągalności, jak i relacja fragmentarycznej osiągalności.

j. *Pojęcie relacji fragmentarycznej idealistycznej osiągalności międzyświatowej*

Tak jak można mówić o relacji idealistycznej osiągalności, tak też można mówić o relacji fragmentarycznej idealistycznej osiągalności. Definicja tej relacji wymaga użycia pojęcia idealistycznego typu światowego. Idealistyczny typ światowy jest typem niecyrkularnym, w którym świat aktualny nie jest wcześniejszym wyrazem od ostatniego wyrazu tego typu. Typ niecyrkularny z kolei jest typem, w którym ostatni wyraz nie powtarza się. Definicja fragmentarycznej idealistycznej osiągalności jest następująca: ze świata w_i jest fragmentarycznie idealistycznie osiągalny świat w_j wtedy i tylko wtedy, gdy istnieje idealistyczny typ światowy taki, że ostatnim jego wyrazem jest świat w_j , zaś świat w_i jest jednym z wyrazów wcześniejszych od w_j w danym typie światowym.

3. Systematyzacja stanowisk idealizmu (realizmu) epistemologicznego

Stanowisko idealizmu (realizmu) epistemologicznego odnosi się do świata przedmiotów poznania, czyli do świata aktualnego. Można jednak rozważany problem odnosić do jakiegokolwiek świata możliwego. Dla przykładu, można być idealistą w odniesieniu do świata aktualnego, zaś realistą w odniesieniu do jakiegoś świata możliwego. Pierwszy sposób konceptualizacji zagadnienia idealizmu (realizmu) będzie określony jako interpretacja aktualistyczna, zaś drugi jako interpretacja posybilistyczna.

Następujące symbole posłużą do wyrażenia rozmaitych stanowisk idealizmu (realizmu) epistemologicznego: α jest światem aktualnym, $w_1, \dots, w_n, w_j$ są dowolnymi światami, **IN** jest zbiorem światów intensjonalnych, **A** jest relacją osiągalności, **FA** — relacją fragmentarycznej osiągalności, **AID** — relacją idealistycznej osiągalności, **FAID** — relacją fragmentarycznej idealistycznej osiągalności.

a. *Interpretacja aktualistyczna kwestii idealizmu (realizmu): wersje holistyczne*

Formuła idealizmu holistycznego głosi: istnieje świat intensjonalny (pośredników poznawczych) taki, że świat aktualny (przedmiotów poznania) jest z niego idealistycznie osiągalny.

(Hol. Id) $(\exists w_i) [w_i \in \mathbf{IN} \wedge w_i \mathbf{AID} \alpha]$

Negacja formuły idealizmu holistycznego wyraża stanowisko realizmu epistemologicznego:

(Hol. Re) $\sim (\exists w_i) [w_i \in \mathbf{IN} \wedge w_i \mathbf{AID} \alpha]$

Zgodnie z (Hol. Re), nie istnieje świat intensjonalny, z którego świat aktualny jest idealistycznie osiągalny.

Idealizm holistyczny posiada dwie wersje: wersję absolutną i wersję umiarkowaną. W wersji absolutnej idealizm holistyczny głosi, że istnieje świat intensjonalny, z którego jest idealistycznie osiągalny świat aktualny oraz ze świata aktualnego nie jest osiągalny dany świat intensjonalny.

(Abs. Hol. Id) $(\exists w_i) [w_i \in \mathbf{IN} \wedge w_i \mathbf{AID} \alpha \wedge \sim \alpha \mathbf{A} w_i]$

Według formuły idealizmu holistycznego w wersji umiarkowanej, istnieje świat intensjonalny, z którego jest idealistycznie osiągalny świat aktualny oraz ze świata aktualnego jest osiągalny ów świat intensjonalny.

(Umiar. Hol. Id) $(\exists w_i) [w_i \in \mathbf{IN} \wedge w_i \mathbf{AID} \alpha \wedge \alpha \mathbf{A} w_i]$

Następujące zależności logiczne zachodzą pomiędzy wyróżnionymi stanowiskami idealizmu epistemologicznego:

(T.1) (Abs. Hol. Id) $\rightarrow$ (Hol. Id)

(T.2) (Umiar. Hol. Id) $\rightarrow$ (Hol. Id)

(T.3) $[(\text{Abs. Hol. Id}) \vee (\text{Umiar. Hol. Id})] \equiv (\text{Hol. Id})$

Zgodnie z (T.3), dystynkcja idealizmów holistycznych na idealizmy holistyczne w wersji absolutnej oraz w wersji umiarkowanej jest zupełna. Jednakże koniunkcja obu wersji idealizmu holistycznego nie generuje sprzeczności. W związku z tym można być jednocześnie idealistą holistycznym w wersji absolutnej, jak i w wersji umiarkowanej. Otóż świat aktualny może być osiągalny idealistycznie z dwóch różnych światów intensjonalnych; przy czym pierwszy z nich może być osiągalny ze świata aktualnego, zaś drugi nie musi być powiązany tą relacją ze światem aktualnym. Można skonstruować szczególne postaci absolutnej oraz umiarkowanej wersji idealizmu holistycznego, tak aby ich koniunkcja była sprzeczna logicznie. Niech pierwsza z tych postaci zostanie nazwana superabsolutną wersją idealizmu holistycznego, zaś druga — superumiarkowaną:

(Sup.Abs. Hol. Id) $(\exists w_i)[w_i \in \mathbf{IN} \wedge w_i \mathbf{AID} \alpha] \wedge (\forall w_i)[w_i \in \mathbf{IN} \wedge w_i \mathbf{AID} \alpha \rightarrow \sim \alpha \mathbf{A} w_i]$

(Sup.Umiar. Hol. Id) $(\exists w_i)[w_i \in \mathbf{IN} \wedge w_i \mathbf{AID} \alpha] \wedge (\forall w_i)[w_i \in \mathbf{IN} \wedge w_i \mathbf{AID} \alpha \rightarrow \alpha \mathbf{A} w_i]$

Idealizm holistyczny w wersji superabsolutnej stwierdza, że istnieją światy intensjonalne, z których świat aktualny jest idealistycznie osiągalny i że każdy

świat intensjonalny, z którego świat aktualny jest idealistycznie osiągalny, nie jest osiągalny dla świata aktualnego. Z kolei idealizm holistyczny w wersji superumiarkowanej stwierdza, że istnieją światy intensjonalne, z których świat aktualny jest idealistycznie osiągalny i że każdy świat intensjonalny, z którego świat aktualny jest idealistycznie osiągalny, jest osiągalny ze świata aktualnego. Istnieje jeszcze trzecia wersja idealizmu holistycznego, mianowicie idealizm holistyczny w wersji umiarkowano-absolutnej:

$$(Umiar.Abs.Hol.Id) (\exists w_i)[w_i \in \mathbf{IN} \wedge w_i \mathbf{AID} \alpha \wedge \sim \alpha \mathbf{A} w_i] \wedge \\ \wedge (\exists w_i)[w_i \in \mathbf{IN} \wedge w_i \mathbf{AID} \alpha \wedge \alpha \mathbf{A} w_i]$$

Związki logiczne pomiędzy wyszczególnionymi formułami idealizmów opisują następujące twierdzenia:

$$(T.4) \sim [(Sup.Abs.Hol.Id) \wedge (Sup.Umiar.Hol.Id)]$$

$$(T.5) \sim [(Sup.Abs.Hol.Id) \wedge (Umiar.Abs.Hol.Id)]$$

$$(T.6) \sim [(Sup.Umiar.Hol.Id)] \wedge (Umiar.Abs.Hol.Id)]$$

$$(T.7) [(Sup.Abs.Hol.Id) \vee (Sup.Umiar.Hol.Id) \vee (Umiar.Abs.Hol.Id)] \equiv (Hol.Id)$$

$$(T.8) (Sup.Abs.Hol.Id) \rightarrow (Abs.Hol.Id)$$

$$(T.9) (Sup.Umiar.Hol.Id) \rightarrow (Umiar.Hol.Id)$$

$$(T.10) (Umiar.Abs.Hol.Id) \rightarrow (Abs.Hol.Id) \wedge (Umiar.Hol.Id)$$

Choć stanowisko (Abs. Hol. Id) nie dopuszcza tego, że odpowiedni świat intensjonalny jest osiągalny ze świata aktualnego, to jednak nie wyklucza jednej z następujących możliwości: (i) niektóre fragmenty danego świata intensjonalnego mogą być skonstruowane z fragmentów świata aktualnego, czyli dany świat intensjonalny może być fragmentarycznie osiągalny ze świata aktualnego; (ii) żaden fragment danego świata intensjonalnego nie jest konstruowalny z fragmentów świata aktualnego, czyli dany świat intensjonalny nie jest fragmentarycznie osiągalny ze świata aktualnego:

$$(I. Abs.Hol.Id) (\exists w_i) [w_i \in \mathbf{IN} \wedge w_i \mathbf{AID} \alpha \wedge \sim \alpha \mathbf{FA} w_i]$$

$$(II. Abs.Hol.Id) (\exists w_i) [w_i \in \mathbf{IN} \wedge w_i \mathbf{AID} \alpha \wedge \sim \alpha \mathbf{A} w_i \wedge \alpha \mathbf{FA} w_i]$$

Nie zachodzi sprzeczność między tymi dwiema wersjami absolutnego idealizmu holistycznego. Oczywiście są następujące twierdzenia:

$$(T.11) (I. Abs.Hol.Id) \rightarrow (Abs.Hol.Id)$$

$$(T.12) (II. Abs.Hol.Id) \rightarrow (Abs.Hol.Id)$$

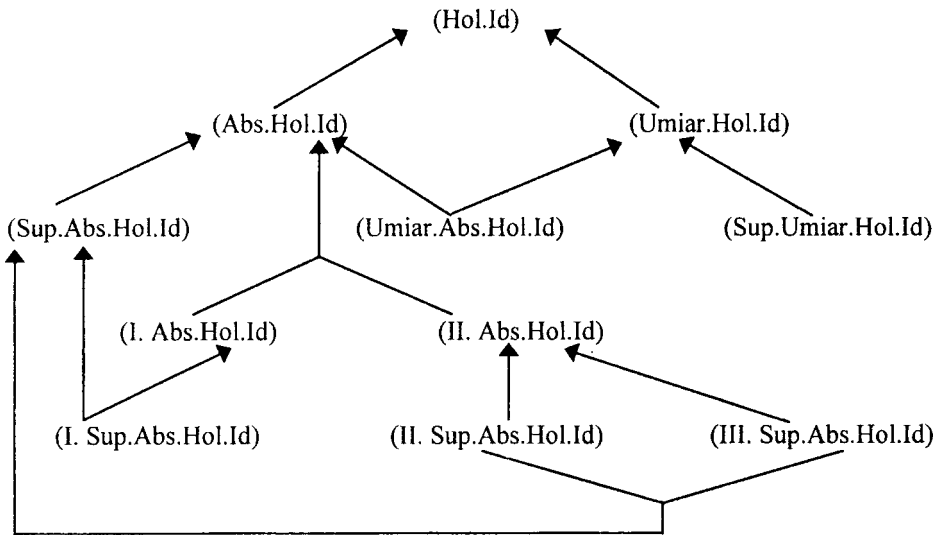
$$(T.13) (I. Abs.Hol.Id) \vee (II. Abs.Hol.Id) \equiv (Abs.Hol.Id)$$

Wersja idealizmu I będzie nazywana wersją mocną, zaś wersja II — wersją słabą. Superabsolutny idealizm holistyczny także posiada swoje wersje: mocną i słabą (przy czym wersja słaba posiada dwie postaci: silnie słabą i standardowo słabą). Formalne wzory dla tych stanowisk przedstawiają się następująco:

$$(I. Sup.Abs.Hol.Id) (\exists w_i)[w_i \in \mathbf{IN} \wedge w_i \mathbf{AID} \alpha] \wedge$$

- (II. Sup.Abs.Hol.Id) $\wedge (\forall w_i)[w_i \in \mathbf{IN} \wedge w_i \mathbf{AID} \alpha \rightarrow \sim \alpha \mathbf{FA} w_i]$
 $(\exists w_i)[w_i \in \mathbf{IN} \wedge w_i \mathbf{AID} \alpha] \wedge$
 $\wedge (\forall w_i)[w_i \in \mathbf{IN} \wedge w_i \mathbf{AID} \alpha \rightarrow \sim \alpha \mathbf{A} w_i] \wedge$
 $\wedge (\forall w_i)[w_i \in \mathbf{IN} \wedge w_i \mathbf{AID} \alpha \rightarrow \alpha \mathbf{FA} w_i]$
- (III. Sup.Abs.Hol.Id) $(\exists w_i)[w_i \in \mathbf{IN} \wedge w_i \mathbf{AID} \alpha] \wedge$
 $\wedge (\forall w_i)[w_i \in \mathbf{IN} \wedge w_i \mathbf{AID} \alpha \rightarrow \sim \alpha \mathbf{A} w_i] \wedge$
 $\wedge (\exists w_i)[w_i \in \mathbf{IN} \wedge w_i \mathbf{AID} \alpha \wedge \alpha \mathbf{FA} w_i]$

Następujący diagram przedstawia relacje logiczne zachodzące pomiędzy wyszczególnionymi wersjami idealizmu holistycznego (strzałki oznaczają relację wynikania logicznego).

b. Interpretacja aktualistyczna kwestii idealizmu (realizmu):

wersje fragmentarystyczne

Stanowisko idealizmu fragmentarystycznego stwierdza, że istnieje świat intensjonalny, z którego świat aktualny jest fragmentarycznie, idealistycznie osiągalny. Negacją tego stanowiska jest realizm fragmentarystyczny, według którego nie istnieje świat intensjonalny, z którego świat aktualny jest fragmentarycznie, idealistycznie osiągalny. Oto formuły wyrażające oba stanowiska:

(Frag. Id) $(\exists w_i) [w_i \in \mathbf{IN} \wedge w_i \mathbf{FAID} \alpha]$

(Frag. Re) $\sim (\exists w_i) [w_i \in \mathbf{IN} \wedge w_i \mathbf{FAID} \alpha]$

Następujące twierdzenia wyrażają zależności logiczne pomiędzy idealizmem (realizmem) holistycznym a idealizmem (realizmem) fragmentarystycznym:

(T.14) $(\mathbf{Hol. Id}) \rightarrow (\mathbf{Frag. Id})$

(T.15) (Frag. Re) $\rightarrow$ (Hol. Re)

Zgodnie z (T.14) idealizm holistyczny jest mocniejszą, niż idealizm fragmentarystyczny, wersją idealizmu. Ten pierwszy bowiem stwierdza, że wszystkie fragmenty świata aktualnego są idealistycznie konstruowalne ze składników światów intensjonalnych, zaś drugi — że tylko niektóre fragmenty świata aktualnego są idealistycznie konstruowalne ze światów intensjonalnych. Odwrotnie jest w przypadku realizmów; realizm fragmentarystyczny jest stanowiskiem silniejszym od realizmu holistycznego. Między realizmem holistycznym a idealizmem fragmentarystycznym nie zachodzi sprzeczność logiczna. Można twierdzić, że świat aktualny jako całość nie jest konstruowany przez podmiot poznający, ale jednocześnie, aby podmiot poznający dysponował pojęciem świata aktualnego, musi niektóre fragmenty tego świata skonstruować za pomocą wybranego schematu pojęciowego⁶.

Tak jak idealizm holistyczny, tak też idealizm fragmentarystyczny posiada swoje wersje: umiarkowaną i absolutną. Pierwsza stwierdza, że istnieje osiągalny ze świata aktualnego świat intensjonalny, z którego właśnie świat aktualny jest fragmentarycznie, idealistycznie osiągalny. Druga zaś stwierdza, że istnieje nieosiągalny ze świata aktualnego świat intensjonalny, z którego właśnie świat aktualny jest idealistycznie, fragmentarycznie osiągalny.

(Umiar. Frag. Id) $(\exists w_i) [w_i \in \mathbf{IN} \wedge w_i \mathbf{FAID} \alpha \wedge \alpha \mathbf{A} w_i]$

(Abs. Frag. Id) $(\exists w_i) [w_i \in \mathbf{IN} \wedge w_i \mathbf{FAID} \alpha \wedge \sim \alpha \mathbf{A} w_i]$

Obie wymienione wersje idealizmu mogą występować w mocnych kwantyfikacyjnie postaciach.

(Sup. Umiar. Frag. Id) $(\exists w_i) [w_i \in \mathbf{IN} \wedge w_i \mathbf{FAID} \alpha] \wedge$
 $\wedge (\forall w_i) [w_i \in \mathbf{IN} \wedge w_i \mathbf{FAID} \alpha \rightarrow \alpha \mathbf{A} w_i]$

(Sup. Abs. Frag. Id) $(\exists w_i) [w_i \in \mathbf{IN} \wedge w_i \mathbf{FAID} \alpha] \wedge$
 $\wedge (\forall w_i) [w_i \in \mathbf{IN} \wedge w_i \mathbf{FAID} \alpha \rightarrow \sim \alpha \mathbf{A} w_i]$

Możliwa jest także wersja (Umiar. Abs) idealizmu fragmentarystycznego:

(Umiar. Abs. Frag. Id) $(\exists w_i) [w_i \in \mathbf{IN} \wedge w_i \mathbf{FAID} \alpha \wedge \sim \alpha \mathbf{A} w_i] \wedge$
 $\wedge (\exists w_i) [w_i \in \mathbf{IN} \wedge w_i \mathbf{FAID} \alpha \wedge \alpha \mathbf{A} w_i]$

Łatwo jest udowodnić następujące twierdzenia:

(T.16) $[(\text{Sup. Abs. Frag. Id}) \vee (\text{Sup. Umiar. Frag. Id}) \vee (\text{Umiar. Abs. Frag. Id})] \equiv (\text{Frag. Id})$

(T.17) $\sim [(\text{Sup. Abs. Frag. Id}) \wedge (\text{Sup. Umiar. Frag. Id})]$

(T.18) $\sim [(\text{Sup. Abs. Frag. Id}) \wedge (\text{Umiar. Abs. Frag. Id})]$

⁶ Taka koniunkcja wymienionych stanowisk mogłaby posłużyć do formalnego ujęcia stanowiska realizmu wewnętrznego H. Putnama, zgodnie z którym świat aktualny nie jest czymś gotowym, ale także nie jest czymś całkowicie wykreowanym za pomocą pojęć. Zob. A. Grobler, *Prawda i racjonalność naukowa*, Kraków 1993, s. 141-143; H. Putnam, *Wiele twarzy realizmu i inne eseje*, przekł. A. Grobler, Warszawa 1998, szczególnie eseje *Dlaczego świat nie jest wyrobem gotowym*; *Wiele twarzy realizmu*; *W obronie realizmu wewnętrznego*.

(T.19) $\sim [(\text{Sup. Umiar. Frag. Id})] \wedge (\text{Umiar. Abs. Frag. Id})]$

Tak jak superabsolutny idealizm holistyczny posiada swoje wersje, tak też posiada je superabsolutny idealizm fragmentarystyczny.

(I. Sup. Abs. Frag. Id) $(\exists w_i)[w_i \in \mathbf{IN} \wedge w_i \mathbf{FAID} \alpha] \wedge$
 $\wedge (\forall w_i)[w_i \in \mathbf{IN} \wedge w_i \mathbf{FAID} \alpha \rightarrow \sim \alpha \mathbf{FA} w_i]$

(II. Sup. Abs. Frag. Id) $(\exists w_i)[w_i \in \mathbf{IN} \wedge w_i \mathbf{FAID} \alpha] \wedge$
 $\wedge (\forall w_i)[w_i \in \mathbf{IN} \wedge w_i \mathbf{FAID} \alpha \rightarrow \sim \alpha \mathbf{A} w_i] \wedge$
 $\wedge (\forall w_i)[w_i \in \mathbf{IN} \wedge w_i \mathbf{FAID} \alpha \rightarrow \alpha \mathbf{FA} w_i]$

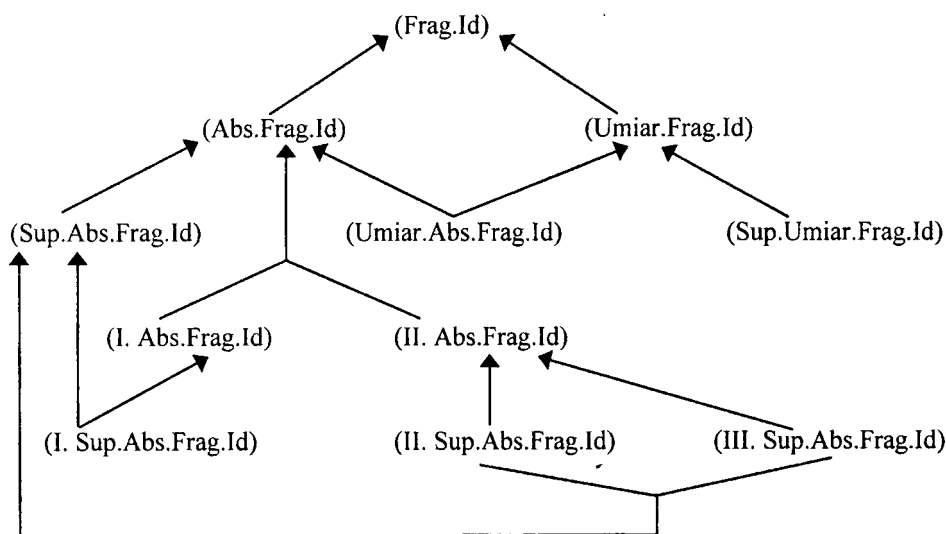
(III. Sup. Abs. Frag. Id) $(\exists w_i)[w_i \in \mathbf{IN} \wedge w_i \mathbf{FAID} \alpha] \wedge$
 $\wedge (\forall w_i)[w_i \in \mathbf{IN} \wedge w_i \mathbf{FAID} \alpha \rightarrow \sim \alpha \mathbf{A} w_i] \wedge$
 $(\exists w_i)[w_i \in \mathbf{IN} \wedge w_i \mathbf{FAID} \alpha \wedge \alpha \mathbf{FA} w_i]$

Wymienione wersje można potraktować jako uszczegółowienia dwóch innych wersji absolutnego idealizmu fragmentarystycznego (analogicznie jak w wypadku absolutnego idealizmu holistycznego):

(I. Abs. Frag. Id) $(\exists w_i)[w_i \in \mathbf{IN} \wedge w_i \mathbf{FAID} \alpha \wedge \sim \alpha \mathbf{FA} w_i]$

(II. Abs. Frag. Id) $(\exists w_i)[w_i \in \mathbf{IN} \wedge w_i \mathbf{FAID} \alpha \wedge \sim \alpha \mathbf{A} w_i \wedge \alpha \mathbf{FA} w_i]$

Następujący diagram przedstawia zależności logiczne, zachodzące pomiędzy skonstruowanymi wersjami idealizmu fragmentarystycznego:

Łatwo zauważyć, że diagramy przedstawiające zależności logiczne pomiędzy idealizmami holistycznymi oraz pomiędzy idealizmami fragmentarystycz-

nymi są izomorficzne. Tak jest, gdyż każda wersja idealizmu fragmentarystycznego posiada swój odpowiednik w postaci pewnej wersji idealizmu holistycznego (wersje holistyczne są logicznie silniejsze od wersji fragmentarystycznych w tym znaczeniu, że te pierwsze logicznie implikują te drugie).

c. *Interpretacja posybilistyczna kwestii idealizmu (realizmu)*

Kwestia idealizmu (realizmu) epistemologicznego może być postawiona tylko na gruncie takiego dyskursu, który jest semantycznie skorelowany z przestrzenią możliwych światów, w której istnieje co najmniej jeden świat aktualny i co najmniej jeden świat intensjonalny. Wyżej przedstawiony szkic formalizacji kwestii idealizmu (realizmu) epistemologicznego nie stosuje się jednak do takich przestrzeni możliwych światów, w których istnieje więcej niż jeden świat aktualny. Jednakże łatwo jest uogólnić przedstawioną konstrukcję do takiej postaci, która nadawałaby się do zastosowania do przestrzeni możliwych światów z wieloma światami aktualnymi.

Niech $\mathbf{AK}_\pi$ będzie zbiorem wszystkich światów aktualnych danej przestrzeni światów możliwych π . Idealizm holistyczny w odniesieniu do danej przestrzeni światów możliwych będzie wtedy przyjmował jedną z dwóch wersji: mocną lub słabą.

(M. Hol. Id) $(\forall w_k)[w_k \in \mathbf{AK}_\pi \rightarrow (\exists w_i)(w_i \in \mathbf{IN} \wedge w_i \mathbf{AID} w_k)]$

(S. Hol. Id) $(\exists w_k)(\exists w_i)[w_k \in \mathbf{AK}_\pi \wedge w_i \in \mathbf{IN} \wedge w_i \mathbf{AID} w_k]$

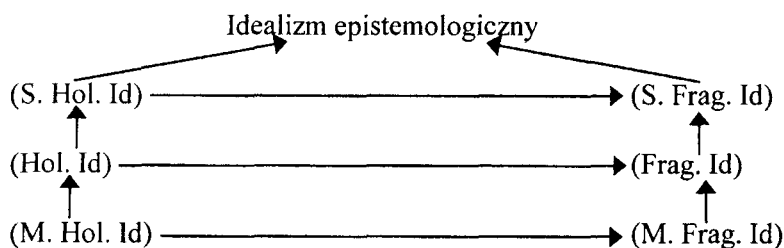
Mocny idealizm holistyczny stwierdza, że każdy świat aktualny przestrzeni światów π jest idealistycznie osiągalny z jakiegoś świata intensjonalnego. Z kolei słaby idealizm holistyczny jest stanowiskiem wyrażającym to, że istnieją światy aktualne osiągalne idealistycznie z jakichś światów intensjonalnych.

Można skonstruować analogiczne wersje idealizmu fragmentarystycznego. I tak, mocny idealizm fragmentarystyczny jest poglądem głoszącym, że każdy świat aktualny danej przestrzeni światów jest idealistycznie, fragmentarycznie osiągalny z jakichś światów intensjonalnych. Natomiast słaby idealizm fragmentarystyczny stwierdza, że istnieją światy aktualne fragmentarycznie, idealistycznie osiągalne ze światów intensjonalnych.

(M. Frag. Id) $(\forall w_k)[w_k \in \mathbf{AK}_\pi \rightarrow (\exists w_i)(w_i \in \mathbf{IN} \wedge w_i \mathbf{FAID} w_k)]$

(S. Frag. Id) $(\exists w_k)(\exists w_i)[w_k \in \mathbf{AK}_\pi \wedge w_i \in \mathbf{IN} \wedge w_i \mathbf{FAID} w_k]$

Wszystkie dotychczas wyróżnione postaci idealizmu holistycznego oraz idealizmu fragmentarystycznego posiadają swoje dwie wersje, mianowicie: mocną i słabą. Następujący diagram przedstawia zależności logiczne pomiędzy idealizmami w interpretacji posybilistycznej i idealizmami w interpretacji aktualistycznej (strzałki oznaczają wynikanie logiczne).

Przedstawiony diagram można „czytać” nie tylko literalnie. Otóż każdy węzeł w diagramie (z wyjątkiem najwyższego) można ująć jako najwyższy węzeł diagramu, przedstawiającego zależności logiczne pomiędzy odpowiednimi grupami stanowisk idealistycznych. Diagramy dla (Hol. Id) oraz (Frag. Id) zostały już przedstawione. Dla pozostałych węzłów diagramy będą się przedstawiały analogicznie. Zatem wszystkie te diagramy będą względem siebie izomorficzne. Strzałki na powyższym diagramie będą również symbolizowały wynikanie logiczne pomiędzy odpowiadającymi sobie stanowiskami idealizmu w wersji holistycznej oraz w wersji fragmentarystycznej. Dla przykładu, strukturę o postaci: $(M. Hol. Id) \rightarrow (M. Frag. Id)$, można by interpretować jako reprezentującą formuły implikacyjne o postaci: $(M. i. Hol. Id) \rightarrow (M. i. Frag. Id)$, gdzie zmienna „i” przebiega zbiór indeksów: Abs, Umiar, Super. Umiar, Super. Abs, Umiar. Abs, I. Super. Abs, II Super. Abs, III. Super. Abs, I. Abs, II. Abs. Przy takim sposobie „czytania” przedstawionego diagramu, można mówić o sześćdziesięciu sześciu formułach wyrażających rozmaite wersje idealizmu epistemologicznego.

Posybilistyczna interpretacja kwestii idealizmu epistemologicznego może być uogólniona do interpretacji radykalnie posybilistycznej. Otóż można pytać nie tylko o to, czy światy aktualne są idealistycznie konstruowalne ze składników światów intensjonalnych, ale także można pytać o to, czy poszczególne światy intensjonalne są konstruowalne za pomocą składników konstytuujących inne światy możliwe. Zatem można być idealistą lub realistą w jakiejś wersji w odniesieniu nie tylko do światów aktualnych, ale także w odniesieniu do dowolnego świata możliwego. Wszystkie aktualistyczne wersje idealizmu posiadają swoje odpowiedniki radykalnie posybilistyczne. Formuły idealizmu holistycznego oraz idealizmu fragmentarystycznego w odniesieniu do świata w_k przedstawiają się następująco:

$$\begin{aligned}
 (Hol. Id. w_k) & \quad (\exists w_i) [w_i \in \mathbf{IN} \wedge w_i \mathbf{AID} w_k] \\
 (Frag. Id. w_k) & \quad (\exists w_i) [w_i \in \mathbf{IN} \wedge w_i \mathbf{FAID} w_k]
 \end{aligned}$$

Idealizm holistyczny w odniesieniu do świata w_k stwierdza, że istnieje świat intensjonalny, z którego ten pierwszy jest idealistycznie osiągalny. Z kolei idealizm fragmentarystyczny w odniesieniu do świata w_k głosi, że istnieje świat in-

tensjonalny, z którego ten pierwszy jest fragmentarycznie idealistycznie osiągalny. Analogicznie można skonstruować wszystkie pozostałe wersje idealizmu w odniesieniu do świata w_k . Jeśli świat w_k jest światem intensjonalnym, to obie formuły można określić, odpowiednio, mianem stanowiska: holistycznego idealizmu intensjonalnego i fragmentarystycznego idealizmu intensjonalnego [(Hol. Id. Int), (Frag. Id. Int)]. Oba idealizmy intensjonalne posiadają swoje wersje mocne:

(M. Hol. Id. Int) $(\forall w_k)[w_k \in \mathbf{IN} \rightarrow (\exists w_i)(w_i \in \mathbf{IN} \wedge w_i \mathbf{AID} w_k)]$

(M. Frag. Id. Int) $(\forall w_k)[w_k \in \mathbf{IN} \rightarrow (\exists w_i)(w_i \in \mathbf{IN} \wedge w_i \mathbf{FAID} w_k)]$

Idealizmy intensjonalne w wersji mocnej stwierdzają, że każdy świat intensjonalny danej przestrzeni światów jest idealistycznie (lub fragmentarycznie idealistycznie) osiągalny z jakiegoś różnego świata intensjonalnego. Innymi słowy, w wersji mocnej holistyczny idealizm intensjonalny stwierdza, że każdy świat intensjonalny daje się całkowicie wyprodukować z jakichś innych światów intensjonalnych; żaden świat aktualny nie jest wymagany do produkcji światów intensjonalnych.

Negacje idealizmów intensjonalnych można określić mianem realizmów intensjonalnych. I tak, holistyczny realizm intensjonalny stwierdzałby, że żaden świat intensjonalny w całości nie jest wyprodukowany za pomocą innych światów intensjonalnych. Fragmentarystyczny realizm intensjonalny zaś stwierdzałby, że żaden fragment jakiegokolwiek bądź świata intensjonalnego nie jest wyprodukowany za pomocą innych światów intensjonalnych. Realizmy intensjonalne stanowiłyby formalizacje stanowisk realistycznych w sporze o uniwersalia. Platonizm można by ująć jako koniunkcję negacji fragmentarystycznego idealizmu intensjonalnego oraz stwierdzenia głoszącego, że żaden świat intensjonalny nie jest osiągalny ze świata aktualnego. Natomiast umiarkowany realizm pojęciowy można by ująć jako koniunkcję negacji fragmentarystycznego idealizmu intensjonalnego oraz tezy głoszącej, że każdy świat intensjonalny jest osiągalny ze świata aktualnego.

Można sformułować jeszcze dwie interesujące wersje idealizmu epistemicznego: globalny idealizm holistyczny oraz globalny idealizm fragmentarystyczny. Ten pierwszy stwierdza, że każdy świat należący do danej przestrzeni światów możliwych jest idealistycznie osiągalny z jakichś światów intensjonalnych⁷. Z kolei drugie stanowisko stwierdza, że każdy świat należący do da-

⁷ Globalny idealizm holistyczny mógłby być potraktowany jako formalizacja hermeneutycznej koncepcji kręgu rozumienia (koleistości rozumienia). Według hermeneutów ujęcie sensu dowolnego tekstu wymaga czegoś, co jest nazywane jego przedrozumieniem, a więc ujęciem jakiegoś sensu projektowanego lub antycypowanego, który przynależy do tradycji lub horyzontu dziejowego podmiotu interpretującego tekst. (Na temat kręgu hermeneutycznego zob. A. Bronk, *Rozumienie, dzieje, język. Filozoficzna hermeneutyka H.G. Gadamera*, Lublin 1982, s. 304-329). Innymi słowy, rozumienie sensu tekstu (a więc jakiegoś świata intensjonalnego) lub tego, co doświadczane (a więc jakiegoś świata aktualnego), jest efek-

nej przestrzeni światów jest fragmentarycznie idealistycznie osiągalny z jakichś światów intensjonalnych. Formuły wyrażające idealizmy globalne, zarówno holistyczny, jak i fragmentarystyczny, są następujące:

$$(\text{Glob. Hol. Id}) \quad (\forall w_k) (\exists w_i) (w_i \mathbf{AID} w_k)$$

$$(\text{Glob. Frag. Id}) \quad (\forall w_k) (\exists w_i) (w_i \mathbf{FAID} w_k)$$

Łatwo jest udowodnić następujące twierdzenia:

$$(T.20) \quad (\text{Glob. Hol. Id}) \rightarrow (\text{M. Hol. Id. Int}) \wedge (\text{M. Hol. Id})$$

$$(T.21) \quad (\text{Glob. Frag. Id}) \rightarrow (\text{M. Frag. Id. Int}) \wedge (\text{M. Frag. Id})$$

W świetle (T.20) i (T.21) idealizmy globalne są silniejszymi stanowiskami niż mocne idealizmy.

Można skonstruować także stanowiska realizmu globalnego zarówno w wariancie holistycznym, jak i fragmentarystycznym.

$$(\text{Glob. Hol. Re}) \quad \sim(\exists w_k) (\exists w_i) (w_i \mathbf{AID} w_k)$$

$$(\text{Glob. Frag. Re}) \quad \sim(\exists w_k) (\exists w_i) (w_i \mathbf{FAID} w_k)$$

Globalny realizm fragmentarystyczny jest najsilniejszym realizmem epistemologicznym. Według tego stanowiska nie istnieje żaden taki świat, którego choćby jeden fragment był konstruowalny za pomocą fragmentu z jakiegoś innego świata (z wyjątkiem świata aktualnego). Dowolną teorię globalnego realizmu fragmentarystycznego można jeszcze wzmocnić przez wprowadzenie do niej aksjomatu, głoszącego, że wszystkie światy są światami fundamentalnymi w jednym ze zdefiniowanych sensów:

$$(\text{Df. Fund I}) \quad w_i \in \mathbf{Fund}_I \equiv_{\text{df}} \sim(\exists w_k) (w_k \neq w_i \wedge w_k \mathbf{A} w_i)$$

$$(\text{Df. Fund II}) \quad w_i \in \mathbf{Fund}_{II} \equiv_{\text{df}} \sim(\exists w_k) (w_k \neq w_i \wedge w_k \mathbf{FA} w_i)$$

Dany świat jest fundamentalny w sensie (Df. Fund I) wtedy i tylko wtedy, gdy nie istnieje różny od niego świat, z którego dany świat jest osiągalny. Dany świat jest fundamentalny w sensie (Df. Fund II) wtedy i tylko wtedy, gdy nie istnieje różny od niego świat, z którego dany świat jest fragmentarycznie osiągalny. Światy pierwszego typu można nazwać światami fundamentalnymi holistycznie, zaś światy drugiego typu — światami fundamentalnymi fragmentarystycznie. W związku z tymi ustaleniami pojęciowymi, można skonstruować dwa stanowiska epistemologiczne: holistyczny fundamentalizm epistemologiczny oraz fragmentarystyczny fundamentalizm epistemologiczny. Pierwsze ze stanowisk głosi, że wszystkie światy danej przestrzeni światów są fundamentalne holistycznie, zaś drugie ze stanowisk stwierdza, że wszystkie światy są fundamentalne fragmentarystycznie.

tem czynności interpretacyjnych, polegających na projektowaniu sensownej całości za pomocą sensów danych w przedrozumieniu (a więc sensów danych w innych światach intensjonalnych). Te zaś sensy dane w przedrozumieniu także są wytwarzane za pomocą innych sensów z innych światów intensjonalnych, z innych struktur przedrozumienia; nie istnieją sensy atomowe, a więc nie istnieją światy intensjonalne niekonstruowalne z innych światów intensjonalnych.

(Hol. Fund) $(\forall w_i) w_i \in \mathbf{Fund}_I$

(Frag. Fund) $(\forall w_i) w_i \in \mathbf{Fund}_{II}$

Następujące twierdzenia są łatwe do udowodnienia:

(T.22) (Hol. Fund) $\rightarrow$ (Glob. Hol. Re)

(T.23) (Frag. Fund) $\rightarrow$ (Glob. Frag. Re)

Zgodnie z (T.22) i (T.23), fundamentalizm holistyczny implikuje logicznie globalny realizm holistyczny, zaś fundamentalizm fragmentarystyczny implikuje globalny realizm fragmentarystyczny. Dlatego skonstruowane stanowiska fundamentalizmu epistemologicznego można interpretować jako najmocniejsze wersje realizmu epistemologicznego (jako realizmy globalne wzmocnione o tezę stwierdzającą wzajemną nieosiągalność międzyświatową dowolnych dwóch różnych światów danej przestrzeni światów).

3. Zakończenie

Zalety zaprezentowanej w artykule konstrukcji teoretycznej można ująć następująco:

1. Na jej gruncie dają się sprecyzować i uporządkować z uwagi na rozmaite kryteria logiczne dziesiątki rozmaitych wersji stanowiska idealizmu (realizmu) epistemologicznego.
2. W koncepcji wykorzystano formalizm teorii możliwych światów i tym samym pokazano płodność eksplanacyjną i eksplikacyjną semantyczno-ontologicznej kategorii światów możliwych w metafizologii.
3. Przedstawiona koncepcja może być ujęta jako argument na rzecz efektywności filozoficznej procedury parafrazy semantycznej, wypracowanej przez Carnapa i Ajdukiewicza (a współcześnie rozwijanej przez J. Woleńskiego).
4. Wypracowana teoria formalna idealizmu (realizmu) otwiera nowe perspektywy badań metafizycznych w dziedzinie historii filozofii; otóż za pomocą wyprecyzowanych formalnie kategorii należałoby przebadąć, w aspekcie kwestii idealizmu (realizmu) epistemologicznego, pozostawione przez tradycję systemy filozoficzne.

Idealism, realism, intention and the possible worlds

The author undertakes to give a systematic review of several versions of epistemological idealism. He focuses his attention on semantic properties of the philosophical language relying on the procedure of semantic paraphrases, worked out by R. Carnap, K. Ajdukiewicz and, recently, J. Woleński. The debate between epistemological realists and idealists is interpreted by the author as the controversy about the possible reduction of an intensional language to an extensional language. He claims that it is indispensable to use a proper formal ontology of the possible worlds to describe correctly the relationship between referential and intensional functions.